

Classical Marathi to Web Marathi via Social Media (अभिजात मराठी ते वेब मराठी व्हाया सोशल मिडिया)

Dr. Kailas Ambhure

Dept. of Marathi, Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Chhatrapati Sambhajinagar-
431004 (MS)

Abstract - भारत सरकारने ३ ऑक्टोबर २०२४ रोजी 'अभिजात भाषा' (Classical Language) म्हणून दर्जा दिलेल्या मराठी भाषेला सुमारे दोन हजार वर्षांचा समृद्ध साहित्य वारसा लाभला आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात यादव कालखंडापासून (इ.स. ११५०) ते समकालीन डिजिटल युगातील 'वेब मराठी' (२००१ ते वर्तमान) पर्यंतच्या आठ कालानुक्रमिक टप्प्यांद्वारे मराठी भाषेच्या ऐतिहासिक उत्क्रांतीचा वेध घेण्यात आला आहे. प्रत्येक टप्प्या हा तत्कालीन राजघराणी, वसाहतवादी प्रशासन आणि तांत्रिक प्रगती यांच्या प्रभावातून निर्माण झालेल्या सामाजिक-राजकीय, सांस्कृतिक आणि भाषिक परिवर्तनाचे प्रतिबिंब दर्शवतो. या अभ्यासात पर्शियन, पोर्तुगीज, कन्नड, संस्कृत आणि इंग्रजी भाषांनी मराठीवर ऐतिहासिकदृष्ट्या पाडलेल्या प्रभावाचे आणि आधुनिक डिजिटल तंत्रज्ञानाने—ज्यात इंटरनेट, स्मार्टफोन, सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) यांचा समावेश होतो—भाषिक बदलाचे नवीन प्रवाह कसे गतिमान केले आहेत, याचे विश्लेषण केले आहे. 'वेब मराठी'च्या उदयाची वैशिष्ट्ये म्हणजे वाढते भाषा-मिश्रण, लिपी संकरिकरण (देवनागरी + रोमन + इमोजी), अनौपचारिक भाषेचा वापर आणि व्याकरणिक मानकीकरणाचा (Standardization) होणारा न्हास ही आहेत. त्याच वेळी, डिजिटायझेशनमुळे भाषा संवर्धन, अभिव्यक्तीचे लोकशाहीकरण आणि जागतिक व्यासपीठांवर मराठी सामग्रीचा (Content) विस्तार सुकर झाला आहे. प्रस्तुत शोधनिबंध मराठी भाषेपुढील युनिकोड मानकीकरण, नैसर्गिक भाषा प्रक्रिया (NLP) आणि सर्व इंजिन ऑप्टिमायझेशन (SEO) यांसारख्या गंभीर आव्हानांना अधोरेखित करतो; आणि निष्कर्ष काढतो की, 'वेब मराठी' म्हणजे भाषेचा न्हास नसून ती एक गतिमान तांत्रिक अनुकूलता (Dynamic Technological Adaptation) आहे, ज्यामध्ये भाषा संवर्धनाची जबाबदारी ही सर्व मराठी भाषकांची सामूहिक जबाबदारी ठरते.

Keywords: Classical Marathi (अभिजात मराठी), Web Marathi (वेब मराठी), Social Media (सोशल मीडिया / सामाजिक माध्यमे), Digital Linguistics (डिजिटल भाषाविज्ञान), Code-mixing (भाषा-मिश्रण)

अभिजात मराठी ते वेब मराठी व्हाया सोशल मिडिया

डॉ. कैलास अंबुरे

मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा यासाठी तब्बल अकरा वर्षांपेक्षा अधिक काळ वाट पहावी लागली. राज्य शासनाने जानेवारी २०१२ मध्ये अभिजात मराठी भाषा समिती स्थापन केल्यानंतर प्रा. रंगनाथ पठारे यांच्या अध्यक्षतेखालील समितीने मे, २०१३ मध्ये शासनाला अहवाल सादर केला. आणि ३ ऑक्टोबर २०२४ मध्ये केंद्र सरकारने मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा दिला. तब्बल ११ वर्षांच्या प्रतीक्षेनंतर मराठी भाषा ही मुळातच अभिजात होती. कारण मराठी भाषेतील 'गाथासप्तशती' हा ग्रंथ साधारणतः दोन हजार वर्षे प्राचीन आहे.

महाराष्ट्राच्या इतिहासाप्रमाणे मराठी इतिहासाचे प्राचीन, मध्ययुगीन व अर्वाचीन असे तीन काळखंड पडतात. या काळात मराठीमध्ये वैविध्यपूर्ण साहित्य निर्माण झाले. या साहित्यामुळे वैचारिक परिवर्तन झाले आणि भाषाही स्थिरावली. मात्र भाषिक परिवर्तन व्हायला विविध राजवटी कारणीभूत ठरल्या. आजच्या महाराष्ट्रावर व पूर्वीच्या मराठी प्रदेशावर पहिली राजसत्ता मौर्यांची होती. मौर्यांनंतर सातवाहन-त्रिकूटक-वाकाटक-चालुक्य-राष्ट्रकूटांची सत्ता आली. पुढे देवगिरीच्या यादवांची राजवट सुरू झाली.

यादवांच्या राजवटीपासून मराठी भाषेचा विकास/ऐतिहासिक परामर्श घेतला असता आजपर्यंत मराठी भाषेच्या विकासाचे स्थूल स्वरूपात आठ टप्पे करता येतात.

१. यादवकालीन मराठी - इ.स. ११५० ते इ.स. १३५०
२. बहामनीकालीन मराठी - इ.स. १३५१ ते इ.स. १६००
३. शिवकालीन मराठी - इ.स. १६०१ ते इ.स. १७००
४. पेशवेकालीन मराठी - इ.स. १७०१ ते इ.स. १८२०
५. ब्रिटिशकालीन मराठी - इ.स. १८२१ ते इ.स. १९४६
६. स्वातंत्र्योत्तर मराठी - इ.स. १९४७ ते इ.स. २०००
७. वेब मराठी - इ.स. २००१ ते आजपर्यंत.

प्राचीन काळातील नाणेघाटातील ब्राह्मी लिपीतील २२२० वर्षांपूर्वीच्या शिलालेखात 'महरतिनो' ('... य महरतिनो अंगियकुलवधनस सगरगिरीवलयाय पथविय पथमवीरस वस') असा उल्लेख आढळतो. तसेच आक्षी, श्रवणबेळगोळ येथील शिलालेख आणि अनेक ताम्रपटांमधून मराठीचे प्राचीनत्व दिसते. 'रामायण', 'महाभारत', 'बृहत्कथा' (गुणादय), 'प्राकृतप्रकाश' (वररुची), 'देशीनाममाला' (हेमचंद्र), 'शांकुतल' (कालिदास), 'मृच्छकटिक' (शुद्रक) यासारख्या अनेक अभिजात ग्रंथांमध्ये मराठी शब्द, वाक्य आलेले आहेत. "प्राचीन मराठी भाषा आणि वाङ्मय ही मुख्यतः यादवांच्या राजवटीत वाढली... या कालखंडाच्या दोन मर्यादा म्हणजे एक मराठी भाषेचा उगमकाळ व दुसरी यादव घराण्याचा अंतकाळ, अशा होत." असे शं. गो. तुळपुळे म्हणतात. भाषा प्रगल्भतेचा उत्तम नमुना असणारे 'लीळाचरित्र' व 'ज्ञानेश्वरी' हे ग्रंथ १२व्या शतकातील आहेत. याच काळात 'दृष्टान्तपाठ', 'शिष्टापालवध', 'उद्धवगीता', 'वच्छाहरण', 'चक्रधरसिद्धांतसूत्र', 'धवळे', 'स्मृतिस्थल', 'सूत्रपाठ', 'ऋद्धिपूर्ववर्णन' इ. महानुभावीय साहित्यामुळे मराठी भाषेची समृद्धता प्रत्ययास येते. महानुभाव्यांनी सकळ, सुंदरी, पारिमांडल्य या सांकेतिक लित्यांचा अवलंब केला होता. यादव काळात चक्रधर स्वामी, संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव यांच्या सर्जनातून मराठीची प्रगल्भता जाणवते. याच राजवटीत मराठीला प्रशासनात स्थान मिळाले. पुढे मात्र बहामनी काळात दुर्गदिवीचा एक मोठा दुष्काळ पडल्याने "धान्याचा कण व पाण्याचा थेंब जिकडे सापडेल तिकडे लोक धाव घेऊ लागले. असल्या आपत्तीत धर्म, भाषा व संस्कृति ह्यांकडे लोकांचे लक्ष राहिले नाही." तरीही या काळात नरसिंह सरस्वती (श्री गुरुचरित्र), जनार्दन स्वामी, भानुदास, संत एकनाथ, दासोपंत आदींनी मराठी साहित्यात लक्षणीय कार्य केले. विशेषतः 'ज्ञानेश्वरी'ची अतिअशुद्ध असलेली संहिता संत एकनाथांनी शुद्ध केली. प्राकृत भाषेला दिले जाणारे दुय्यमत्व लक्षात घेऊन संत एकनाथ 'संस्कृत वाणी देवें केली । तरी प्राकृत काय चोरापासोनि जाली ।' असा प्रश्न करतात. याच काळात मराठी भाषेवर फारशीचा मोठा परिणाम झाला. आणि मराठीचा व पोर्तुगीज भाषेचा संबंध येण्यास सुरुवात झाली. तसेच यादव काळात कानडी भाषेशी मराठीचा आलेला संबंध याकाळात अधिक दृढ झाला. फारशी, पोर्तुगीज व कानडी भाषांमुळे मराठी भाषेवर मोठे आघात झाले. परंतु शिवछत्रपतींचा काळ हा समाज, धर्म, नीती, व्यवहार, लोकजीवन व भाषा यादृष्टीने अधिक उच्च राहिला. या काळात समर्थ रामदास, संत तुकाराम, वेणाबाई, आक्काबाई, बहिणाबाई, कवी भुषण, अमीदास, मुक्तेश्वर, वामन पंडित, नागेश, विठ्ठल बिडकर, फादर स्टीफन्स या कवींनी विलक्षण कार्य केले. छत्रपती शिवरायांनी मराठी भाषेतून राज्यव्यवहार व्हावा यासाठी रघुनाथ पंडितांकडून 'राज्यव्यवहार कोश' तयार करून घेतला. फारशी,

उर्दूसह अन्य भाषेतील साधारणतः १३०० पेक्षा अधिक शब्दांना पर्यायी मराठी शब्द देण्यात आले. यामुळे फारशीसह अन्य भाषांचे मराठीवरील आक्रमणच थोपवण्याचा महाराजांनी यशस्वी प्रयत्न केला, असे म्हणता येते.

पेशवेकाळ हा साधारणतः सव्वाशे वर्षांचा. या काळात मराठी भाषेच्या संदर्भात जाज्वल्य कार्य होणे अपेक्षित होते; मात्र ‘पेशवाई जरी ब्राह्मणशाही झाली तरी तिच्या अमदानीत मराठी भाषेच्या बाबत किंवा मराठा धर्माच्या बाबत जितकी जाज्वल्य ज्योत शिव व शंभु ह्या छत्रपतींच्या काळात तेवली तशी शाहूकाली तेवली नाही हें खास. फारशी भाषेची मगरमिठी जी बहामनी कालांत बसली ती शिवकालांत तशीच राहिली किंवा थोडीशी ढिलावली; परंतु पेशवाईत मात्र ती जास्त जखडून आवळली गेली; व शिवशाहींत जे कांही भाषेसंबंधी थोडेसे प्रयत्न झाले ते निरर्थक झाले.’^{१३} असे असताना पेशवाईत वामन पंडित, कचेरकर, निरंजन माधव, कृष्ण दयार्णव, श्रीधर, मध्वमूनी, महिपतिबुबा, शामराज यांनी मराठी कविता संस्कृतप्रचुर केली. त्यामुळे ती कविता सामान्यांची होऊ शकली नाही; पण पोवाडा आणि लावणीने मात्र लोकमानसासह लोकभाषा स्वीकारली; मात्र शास्त्री मंडळीमुळे संस्कृतप्रचुरतेचा हा प्रभाव ब्रिटिश अमदानीतही राहिला.

ब्रिटिशांनी सत्तेची पाळंमुळं रोवताना येथील शिक्षित असलेल्या अभिजन वर्गाला हाताशी धरले. सोबतच इंग्रजी शिक्षणाला प्रारंभ केला. या दोहोंचा परिणाम म्हणजे साहित्यात पांडित्यप्रचुर संस्कृत आणि इंग्रजी या भाषांना महत्त्व आले. १९व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आधुनिक मराठीला आरंभ झाला. विष्णुशास्त्री चिपळूणकर, हरि शंकर, बाळ शास्त्री जांभेकर, भाऊ महाजन, लोकहितवादी, गोपाळ गणेश आगरकर, लोकमान्य टिळक यांच्या वैचारिक साहित्यामुळे मराठीला आधुनिक रूप प्राप्त झाले. स्वातंत्र्योत्तर काळात आधुनिक मराठी साहित्यिकांच्या साहित्यातून प्रमाण भाषेसह विविध प्रदेशातील बोली भाषा, विविध जातीतील बोली भाषांनी मराठी साहित्य समृद्ध झाले. हरिभाऊ आपटे, वि. स. खांडेकर, कुसुमाग्रज, विंदा करंदीकर, भालचंद्र नेमाडे, नामदेव ढसाळ, का. बा. मराठे, श्री. व्यं. केतकर, शं. गो. तुळपुळे, ल. रा. पांगारकर, गणेश देवी, रवींद्र इंगळे चारवेकर यांच्या मराठीविषयक लेखन व संशोधनातून मराठी भाषेची मौलिकता वारंवार स्पष्ट झालेली आहे.

भारतीय साहित्य परंपरेत आधुनिक मराठी साहित्य तितकेच महत्त्वाचे असल्याचे दिसते. भारतीय साहित्याच्या ‘ज्ञानपीठ परंपरे’त वि. स. खांडेकर, कुसुमाग्रज, विंदा करंदीकर व भालचंद्र नेमाडे यांच्या कलाकृतींचे स्थान सिद्ध झाले आहे. तर साहित्य अकादमी पुरस्कारांमध्ये तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशींपासून ते कृष्णात खोत यांच्या साहित्यकृतींचा झालेला सन्मान आणि साहित्य अकादमीच्या युवा साहित्य पुरस्कारांमध्ये ऐश्वर्य पाटेकर ते प्रदीप कोकरे यांच्या कलाकृतींचा झालेला सन्मान मराठी साहित्याच्यादृष्टीने जसा महत्त्वाचा आहे तसाच मराठी भाषेच्यादृष्टीनेही महत्त्वाचा आहे. मराठी साहित्यामध्ये साठोत्तरी काळात दलित, ग्रामीण अशा साहित्य प्रवाहांचा झालेला उदय आणि समग्र भारतीय साहित्याला दलित साहित्याने दिलेला ‘आत्मकथन’ हा प्रकार केवळ एकमेवाद्वितीय आहे. या आत्मकथनांमुळे विविध जाती व प्रदेशातील बोली भाषांना स्थान मिळाले. विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धामध्ये तंत्रज्ञानामुळे अन्य भारतीय भाषांप्रमाणेच मराठी भाषेवरही आघात झाले. यामुळे माधव ज्युलियन, स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांनी भाषा शुद्धीची चळवळ सुरू केली होती. आज मात्र इंग्रजी माध्यमांच्या शाळा आणि मराठी माणसांची मानसिकता या दोहोंमुळे मराठी भाषेविषयी सतत चिंता व्यक्त होत आहे.

तंत्रज्ञान विशेषतः संगणक आणि इंटरनेटमुळे जागतिक पातळीवर अमुलाग्र बदल झाले. या सर्व बदलांना इंटरनेटचे जाळे (१९८३), मायक्रोसॉफ्टने आणलेली विंडोज ऑपरेटिंग सिस्टिम (१९८५) आणि गूगलचा प्रारंभ (१९९६) या तीन घटना महत्त्वपूर्ण ठरल्या. त्यानंतर संपूर्ण विश्वातील माणसांना नेटच्या जाळ्याद्वारे जोडण्याचे काम स्मार्ट फोनने केले (१९९७). या सर्व ठिकाणी इंग्रजी भाषा हा पाया होता, आहे. त्यामुळे जगभर इंग्रजी वगळता अन्य देशी व प्रादेशिक भाषांच्या अस्तित्वाविषयी प्रश्न निर्माण झाले. ज्या देश वा प्रांतांनी तंत्रज्ञान भाषेला अनुकूल करून घेतले, तेथे ती भाषा भक्कमपणे उभी आहे. याउलट ज्यांनी तंत्रज्ञानाला अनुकूल भाषिक बदल केले,

त्यामुळे भाषेच्या अस्तित्वाविषयी चिंता निर्माण झाली. असे असले तरी अन्य भाषांच्या बरोबरीने मराठी भाषेचा प्रवास हा शिलालेख ते डिजिटल मराठी म्हणजे दगडावरील लेखन ते पडद्यावरील लेखन असा झाला आहे. हा प्रवास पारंपरिक ते आधुनिक वेब-आधारित अभिव्यक्तीपर्यंत अत्यंत गतिशील आणि बहुआयामी आहे. संतसाहित्य, पंडिती साहित्य, तंत साहित्य, लोकसाहित्य, भाषांतर, नाट्यपरंपरा, सामाजिक सुधारणांच्या चळवळी, साठोत्तरी साहित्य आणि चळवळींमधून विकसित झालेली मराठी भाषा आज डिजिटल माध्यमांमध्ये वेगळ्या रूपात दिसून येते. इंटरनेट आणि स्मार्टफोनच्या प्रसारानंतर मराठी भाषेचा वापर डिजिटल प्लॅटफॉर्मवर वाढला. कोवीडनंतर फेसबुक, व्हाट्सअप, इंस्टाग्राम, ब्लॉगस्पॉट, सोशल मीडिया, ब्लॉग, ई-पत्रकारिता, यूट्यूब, पॉडकास्ट आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) यांसारख्या माध्यमांचा, साधनांचा वापर वाढला. परिणामी मराठी भाषेच्या वापरात शैलीगत, व्याकरणिक आणि लिप्यंतरात्मक बदल झालेले दिसून येतात.

वेब मराठी : बदलती मराठी

तंत्रज्ञान, इंग्रजी भाषा, सोशल मिडिया आणि डेटाक्रांती यामुळे पूर्वीची मर्यादित असणारी माध्यमे आता अनेकांगीनी बदलली आहेत. अगदी मागील शतकात म्हणजेच वीस-पंचवीसेक वर्षांपूर्वी केवळ वर्तमान पत्रे, आकाशवाणी, दूरदर्शन ही माध्यमे होती. पुढे इंटरनेटचा वाढता प्रभाव/गरज यामुळे वर्तमानपत्रांच्या वेबसाईट/वेबवर्जन अस्तित्वात आल्या. म्हणजेच माध्यमांच्या डिजिटलीकरणाला सुरुवात झाली. आकाशवाणीला एफएम हा पर्याय निर्माण झाला. दोहोंनी वेबसाईट सोबतच युट्यूब हे माध्यम स्वीकारले. दूरचित्रवाणीमध्ये केवळ प्रसार भारतीचे दूरदर्शन होते, तेथे विविध खाजगी वृत्तवाहिन्यांसोबतच रंजनात्मक, चित्रपट, ज्ञान, क्रीडा, धर्म, फॅशन, संगीत, विक्री, कार्टून इत्यादी इत्यादी प्रकारच्या वाहिन्यांची संख्या वाढली. विशेष म्हणजे ओटीटीमुळे अमुलाग्र बदल झाले. कारण ओटीटीला सेन्सॉरचे बंधन नव्हते. या सर्व माध्यमांना रसिक प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचण्यासाठी, त्यांच्याशी कनेक्ट राहण्यासाठी सोशल मिडियाचा अवलंब करावा लागला, लागतोय. सर्व माध्यमांचा पाया हा तंत्रज्ञान आणि भाषा इंग्रजी असल्यामुळे या माध्यमांनी प्रथमतः इंग्रजी भाषा वा रोमन लिपीचा अवलंब केला. यामुळे सर्व भाषांवर इंग्रजीचा प्रभाव तर पडलाच, सोबतच रोमन लिपी आणि शब्दांचा शिरकाव झाला. म्हणजेच भाषा हायब्रीड झाल्या. खरे तर, ही सुरुवात ब्रिटिश अमलामध्येच झाली होती. आजघडीला इंटरनेट, सोशल मिडिया, फेसबुक, व्हाट्सअप, ट्विटर, श्रेड्स, स्नॅपचॅट, इंस्टाग्राम, पॉडकास्ट, चॅनेल, रिमोट, टीव्ही, मोबाईल, नेटफ्लिक्स, अॅमेझॉन, वेबसिरीज, फ्लिपकार्ट, टूथपेस्ट, टूथब्रश, श्याम्पू, गॅस, हँडवॉश, वॉशिंग मशिन, सोफा, बेड असे असंख्य शब्द दैनंदिन वापरातून मराठीमधे झाले आहेत. विशेष म्हणजे या सर्वांच्या प्रभावातून वर्तमानपत्रांनी हॅलो छत्रपती संभाजीनगर (दै. लोकमत), छत्रपती संभाजीनगर TODAY (दै. सकाळ), छत्रपती संभाजीनगर TIMES (दै. महाराष्ट्र टाइम्स - यांच्या नावातच टाइम्स आहे), MY छत्रपती संभाजीनगर (दै. पुढारी), SMART छत्रपती संभाजीनगर (दै. पुढारी), दिव्य सिटी, DB Star (दै. दिव्यमराठी) इत्यादी नावे स्वीकारून जिल्हानिहाय आवृत्त्या प्रकाशित करायला सुरुवात केली. हाच प्रकार मराठी वृत्तवाहिन्यांच्या नावासंदर्भातही दिसून येतो- abp माझा, Times of महाराष्ट्र, NEWS 18 मराठी, Zee २४ तास, साम TV, Tv9 मराठी, LOKशाही मराठी, पुढारी NEWS, NDTV मराठी इत्यादी इत्यादी. एकूणच इंग्रजी भाषा, सोशल मिडिया आणि तंत्रज्ञान यांचा प्रभाव मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. यामुळे पूर्वी मराठी-देवनागरीविषयक वापरात असलेल्या संगणकावरील श्रीलिपी, आयएसएम, कृतिदेव, एपीएस या लिपी हळूहळू कालबाह्य होऊन त्यांची जागा युनिकोडने घ्यायला सुरुवात केली आहे. कारण येथे सार्वत्रिकीकरण (Universalization) महत्त्वाचे आहे. यासाठी मायक्रोसॉफ्ट प्रणित <https://bhashaiaindia.in> या वेबसाईटवर आणि गुगलने Google input Tools द्वारे विविध भारतीय भाषांतील युनिकोड लिपी/ फॉन्ट्स, कीबोर्ड उपलब्ध करून दिले आहेत. शिवाय आज प्रत्येकाच्या हातामध्ये असलेल्या स्मार्टफोनमध्ये विविध भारतीय भाषा, या भाषांमधील ऑपरेटिंग सिस्टिम उपलब्ध आहे. या सर्वांमध्ये कोरोना काळापासून अविश्वसनीय, विलक्षण बदल झाले आहेत.

नव्वदच्या दशकात मायक्रोसॉफ्टने विंडोज ऑपरेटिंग सिस्टिम आणली, तेव्हा जगाकडे पाहण्याची एक खिडकी उपलब्ध झाली होती. कालांतराने इंटरनेटमुळे जगाचे दार सर्वांकरीता उघडे झाले. नव्हे तर, सर्वजण आता जगासमोर 'उघडे' झाले आहेत. डिजिटल माध्यमांमुळे तर प्रत्येक माणसाला जगातील प्रत्येक कानाकोपऱ्यातील माणसापर्यंत पोहोचणे शक्य झाले आहे. यामुळे प्रादेशिक भाषांसह बोलीभाषासमोर आव्हान निर्माण झाले. विशेषतः संगणकीय प्रादेशिक लिपी मोडीत निघायला लागून युनिकोडचा अवलंब सुरू झाला. अलीकडे काळात इंटरनेट वापराचाही विस्फोट झाला आहे. कारण २०२५ पर्यंत जगभरात ६ अब्ज लोक इंटरनेट वापरत आहेत. यामध्ये साधारणतः ५.१% वाढ होत आहे. यामुळे माणूस जगाशी कनेक्ट झाला, स्क्रीनमय झाला; पण तो समाज-कुटुंब व स्वतःपासून डिस्कनेक्ट होत आहे. एकीकडे मराठीसारख्या प्रादेशिक भाषांमध्ये STT स्पीच टू टेक्स्ट तंत्रज्ञान आले. अलेक्सा, सिरी यासारख्या एआयला मराठीत बोलता यावं यासाठी काम सुरू आहे. ही विक्रेत्यांची गरज असली तरी मराठी माणसांचा जय देखील आहे. तर दुसरीकडे STT मुळे लेखनकला ही केवळ परीक्षेपुरतीच मर्यादित राहते की काय? अशी शंका येते. युनिकोड फॉन्ट्स, इंडिक कीबोर्ड, मशिन ट्रान्सलेशन, VTT (Voice to Text) यामुळे सोशल मिडियासोबतच मराठी ई-बुक्स, ब्लॉग्स, वेबसिरीज, किडल, गूगल प्ले बुक्स, मराठी ई लायब्ररी यावर मराठी कंटेंट वाढताना दिसतो. मात्र कॉपी-पेस्ट-फॉरवर्ड कल्चरमुळे भाषा संवर्धन होत नाही.

सन २००१ मध्ये जिमी डोनेल वेल्स व लेरी सेंगर यांनी 'विकीपीडिया' या मुक्त विश्वकोशाची सुरुवात केली. हा कोश प्रथम इंग्रजी भाषेत होता. २००३ पासून विकीपीडियावर हिंदीसह मराठी भाषेत माहिती उपलब्ध आहे. २००८ पर्यंत या कोशामध्ये मराठी भाषेतील वीस हजार लेख होते, ती संख्या आजघडीला एक लाख एक हजारपेक्षा अधिक आहे. मात्र हे प्रमाण दक्षिण भारतीय भाषापेक्षा खूप कमी आहे. अलीकडे गूगलने विविध प्रादेशिक भाषेतून मेलची सुविधा उपलब्ध करून दिली आहे. साधारणतः दररोज नऊ हजार वापरकर्ते मराठी ई-मेल वापरतात. हे प्रमाण २० टक्के आहे. स्वभाषेत मेल वापरणाऱ्या भारतीय भाषांमध्ये हिंदीचा पहिला क्रमांक तर मराठीचे स्थान दुसरे आहे. इंटरनेटच्या वाढत्या वापरामुळे मराठी भाषेसह देवनागरी लिपीमध्ये अमुलाग्र बदल झाले आहेत. अभिजात मराठीची लिपी केवळ देवनागरी होती. आता डिजिटल मराठीची लिपी देवनागरी+रोमन+इमोजी (चिन्ह) अशी झाली आहे. उदा. Khup khup abhinandan tai. माझं तुज्यावर Love आहे. I ❤️ u इ. या माध्यमांवर कोणत्याही प्रकारची बंधने/नियंत्रण नसल्यामुळे औपचारिकतेसोबतच अनौपचारिक स्वरूपाचे लेखन वाढले. उदा. उद्या सकाळी या बरं... काय चाललं? वगैरे. शिवाय मराठी भाषेत मोठ्या प्रमाणात अन्य भाषेतील शब्द स्वीकारले गेले, स्वीकारले जात आहेत. याला कोड मिक्सिंग असेही म्हटले जाते. जसे- माझं तुज्यावर Love आहे. आज meeting मध्ये खूप timepass झाला. तसेच डिजिटल माध्यमांमध्ये विशेषतः सोशल मिडियामध्ये अधिक प्रमाणात इमोजीचा अवलंब केला जातो. दादा... तुम्ही कुठे राहता, ऍड्रेस द्या... घरी पोहोचलीच समजा अंडाकरी घेऊन मी 🍕🍔🍷🍹🍻. डिजिटल माध्यमांमध्ये विशेषतः सोशल मिडीयामध्ये लेखनात भाषेच्या कोणत्याच व्याकरणीक नियमांचा, प्रमाण भाषेचा अवलंब केला जात नाही किंवा मोठ्या प्रमाणावर भाषेची मोडतोड केली जाते. म्हणजेच वेब मराठी ही लवचीक स्वरूपात आहे. '- बाई.घराणे.शाही.जपु.लागली.' / 'अभिनंदन. कळणे गाव , दोडामार्ग तालुका' / 'नशीब कॅलेंडर 2025 चं आहे 26 चं असता तर हा बाळ नाही हिषी असता.' / 'ग्रिम्यीन कवी वागाची मापी मागून.' इत्यादी. सोशल मिडियावर अभिव्यक्त होताना पॉप्युलर व्हावे, फॉलोअर्स वाढावे यासाठी #मराठी, #metoo, #गावगप्पा, #followers अशा हॅशटॅगाचा सर्रास अवलंब केला जातो. तद्वतच इमोजी, GIF, विविध चित्र, मजकूर, आवाज इत्यादींचा मिश्र अवलंब केल्यामुळे संवाद मल्टिमिडीयल बनतो.तर युट्यूब, पॉडकास्ट, न्यूज चॅनेल या ठिकाणी सबटायटल्स/सीसी चा यांत्रिक अवलंब केल्यामुळे अधिक प्रमाणात सदोष शब्द स्क्रीनवर येतात. उदा. जो काही ग्राउंड लेवलचा कनेक्ट असल्यामुळे आपण बघतोय जानता आता कुटल्या नेत्याला सात देते. फेसबुक, व्हाट्सअप इन्स्टाग्राम, युट्यूब यासारख्या माध्यमांमध्ये वेळेची मर्यादा वा आळस किंवा तात्काळ प्रतिसाद देणे यामुळे

बहुसंख्य शब्दांची स्वतःच्या विवेकानुसार लघुरूपे/संक्षिप्तरूपे वापरली जातात. उदा. Tq, TC, gn, pls, hbd, pov इत्यादी.

डिजिटल माध्यमांमुळे भाषा-बोलीभाषा, विविध हस्तलिखिते, दुर्मिळ साहित्य व कला आदींचे जतन करण्यास मदत होत आहे. त्यांचे आधुनिकीकरणही होऊ लागले आहे. हल्ली पुरातन छायाचित्रे AI मुळे रंगीत व चलरूप घेत आहेत. तसेच रूप प्राचीन हस्तलिखिते, दुर्मिळ दस्तऐवजांच्यासंदर्भातही होत आहे. डिजिटल स्वरूपातील प्लॅटफॉर्म सर्वासाठी उपलब्ध असल्यामुळे या माध्यमांचे जसे लोकशाहीकरण झाले तसेच भाषेचेही लोकशाहीकरण होऊन ग्रामीण-शहरी, शुद्ध-अशुद्ध असा भेद नाहीसा झाला. परिणामी भाषिक प्रमाणबद्धतेमध्ये मोठ्या प्रमाणात घट झाली. असे असले तरी आज इंटरनेट, इंग्रजीचा प्रभाव, डेटाक्रांती, सोशल मिडिया व अल्गोरिदमचे चक्र आणि सोशल मिडिया, इंटरनेट व डेटा हे दुधारी शस्त्र असल्यामुळे काही आव्हाने निर्माण झाली आहेत. डिजिटल माध्यमांवर आजही इंग्रजी भाषेचे वर्चस्व आहे. तसेच अन्य भाषांमधील मजकूर मशिनद्वारे काही सेकंदात ट्रान्सलेट होतो, यामध्ये विविध भाषेतील शब्द येतात. यामुळे प्रत्येक भाषा ही हायब्रीड झाली आहे. याला मराठीदेखील अपवाद नाही. तसेच सोशल मिडिया/ डिजिटल माध्यमांवर व्यक्त होतांना/ लेखन करताना कोणत्याही प्रकारचे बंधन, संहिता नसल्यामुळे उत्तम दर्जाच्या साहित्य व भाषेबरोबरच अतिशय गौण, विकृत, ओंगळ, ट्रेषमूलक स्वरूपातील लेखन पहायला मिळते. शिवाय काही देशांमध्ये अघोषित सेन्सॉरशिप कार्यरत आहे. यामुळे विरोधातील पोस्टवर निर्बंध आलेले दिसतात. व्हाट्सअपसह सोशल मिडिया युनिव्हर्सिटीमुळे डिजिटल माध्यमांवर मोठ्या प्रमाणात अविश्वसनीय माहिती येताना दिसते. यामुळे येणाऱ्या काळात शालेय अभ्यासक्रमापासूनच मिस-इनफर्मेशन ओळखण्याचे शिक्षण द्यावे लागणार आहे.

अलीकडे विविध सोशल मिडियावर तात्काळ प्रतिसाद मिळतो. लाइक, कमेंट, पोस्ट, स्मायली, फॉलोअर्स यामुळे अनेकांना प्रेरणा मिळते, अतिउत्साह येतो. पण हा प्रतिसाद खरा असला तरी सत्य असेलच याची शाश्वती नाही. या माध्यमांवर प्रतिसाद देताना भाषिक प्रतिसादांमध्ये 'छान', 'उत्तम', 'वाह...', 'व्वा.. क्या बात है', 'बहुत खुब' अशा कमेंट वारंवार दिसतात. हल्ली याचे प्रमाणदेखील कमी झाले आहे. याएवजी इमोजी, जीआयएफ, स्टीकर्स कमेंटचा मारा वाढला आहे. मराठी SEO (Search Engine Optimization) करिता की-बोर्ड, रिसर्च, मेटाटॅग्स, बॅकलिंक आणि बॅकडेटा महत्वाचा असतो, तो सध्या वाजवी उपलब्ध नाही. ते अधिकाधिक वाढवण्याची आवश्यकता आहे. यासाठी शासन, मराठी माणसासह विविध संस्थांनी पुढाकार घेणे आवश्यक आहे. तसेच AI च्या दृष्टीने Natural Language Processing महत्वाचे आहे. परंतु येथेही व्यक्तीवैविध्य आणि बोलींचे आव्हान आहे. यासंदर्भातही मराठी संशोधक, तंत्रज्ञांना काम करावे लागेल. शिवाय अहिराणी, वऱ्हाडी, मालवणी, कोकणी, आगरी, झाडीबोली, मराठवाडी, कोल्हापुरी, चंदगडी इत्यादी बोलींचे उच्चारण वेगवेगळे आहे. यामुळे स्पीच टू टेक्स्ट, व्हाइस कमांडमध्ये निश्चितच काही अडचणी येताना दिसतात.

थोडक्यात, मराठी भाषेला ३ ऑक्टोबर २०२४ रोजी शासनाद्वारे अभिजात दर्जा दिला. त्यामुळे ३ ऑक्टोबर हा दिवस 'मराठी अभिजात भाषा गौरव दिन' म्हणून साजरा करण्यात येणार असल्याचा निर्णय राज्य मंत्रीमंडळाने घेतला. या दर्जनंतर मराठी भाषा व साहित्याच्या संदर्भात अनेकविध सकारात्मक व व्यापक चर्चा सुरू झाल्या. विशेषतः मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळाल्यामुळे मराठीच्या विविध बोलींचा अभ्यास केला जाईल. नष्ट होण्याच्या मार्गावर असलेल्या विविध बोलींचे डिजिटलायझेशन करण्यात येईल. तसेच विविध दुर्मिळ हस्तलिखिते, पोथ्या आदींचेही डिजिटलायझेशन करण्यास प्रोत्साहन मिळेल. शिवाय केंद्र शासनाकडून चार-पाचशे कोटी रुपयांचा निधी उपलब्ध झाल्यामुळे संशोधन आणि साहित्यसंग्रह करण्यास चालना मिळेल. महत्वाचे म्हणजे भारतातील सर्व ४५० विद्यापीठांमध्ये तसेच जागतिक पातळीवरील नामांकित विद्यापीठांमध्ये मराठी भाषा शिकवली जाणार. यामुळे मराठी माणसांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होणार. प्राचीन मराठी ग्रंथांचा अनुवाद होणार. तसेच राज्यातील ग्रंथालयांचे सशक्तीकरण होईल. मराठी भाषेच्या

जतन व सर्वर्धन करणाऱ्या व्यक्ती व संस्थांना मोठी संधी मिळेल. या प्रकारच्या चर्चा झडल्या. मात्र अद्यापही तसे काहीही झालेले नाही. तर दुसरीकडे वेब साहित्य व भाषेने मराठी भाषेसमोर अनेक आव्हाने निर्माण केली आहेत. देवनागरी फॉन्टची समस्या असल्यामुळे तसेच विविध सॉफ्टवेअर जसे श्रीलिपी, एपीएस, आयएसएम, कृतिदेव यामुळे सर्व उपकरणांशी तो मजकूर सुसंगत होत नाही. याला पर्याय म्हणून युनिकोड मानकीकरण आले. मात्र यांत्रिक भाषांतर प्रक्रिया आणि एनएलपी विषयक विविध अडचणी आहेत. या सर्वांवर विविध संस्था काम करीत आहेत. वेब मराठीमुळे मराठी भाषेचा ऱ्हास होत आहे असे नाही, तर ही डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे बदलेली भाषा आहे. तीमध्ये प्रयोगशीलता जशी आहे, तशीच मोडतोडही आहे. या स्थितीमध्ये मराठी भाषेला पुढे घेऊन जाण्याची जबाबदारी सर्व मराठी भाषकांची आहे.

संदर्भ

१. तुळपुळे, शं. गो. यादवकालीन मराठी भाषा (भाषाशास्त्रीय अभ्यास). मुंबई : केशव भिकाजी ढवळे, प्रथमावृत्ती : १९४२, पृ. १.
२. कुलकर्णी, कृष्णाजी पांडुरंग. मराठी भाषा : उद्गम व विकास. पुणे : द इंटरनॅशनल बुक सर्विस. प्रथमावृत्ती १९३३, पृ. १९५.
३. किता, पृ. २२५.
४. पठारे, रंगनाथ प्रा. अभिजात मराठी भाषा समिती अहवाल-२०१३. मुंबई : मराठी भाषा विभाग, ३१ मे २०२३.
५. <https://www.esakal.com/mumbai/regional-languages-use-e-mail-marathi-second-32740>
६. विविध डिजिटल माध्यमे, इत्यादी.